

[Szemle]

Mondd tovább, ha tudod

Bene Zoltán: *Továbbmondott történetek*

„Legalábbis meg kellene próbálni, összekapcsolni a történeteket. Hiszen

ezek a történetek egymásból folynak. És sokára fognak befejeződni...” Ady Endre mondatai nyitják meg Bene Zoltán *Továbbmondott történetek* című novellagyűjteményének láncolatát. A mottóban megjelölt cél megadja a kötet alapvázát, egymás mellé rendez emberi történeteket, amelyek egybefüggő sort alkotnak, s olykor időhatárokat átívelve mosódnak egybe. Nagy irodalmi örökségünk az a történelmi tudat, amely megmutatta, hogyan formál

KRÁTER MŰHELY
EGYESÜLET, 2011

és határoz meg minket őseink sorsa. A legnagyobbak: Jókai, Mikszáth,

Gárdonyi, Móra, Móricz vagy Németh László által megjelölt út ez. Csakhogy az egykor oly természetes irodalmi anyag, a történelem, évtizedek óta nem „divat”, s e tény annál is érdekesebb, hisz több mint húsz év óta nyíltan lehet beszélni népünk korábban elhallgatott történelmi kérdéseiről is. Ennek oka elsősorban nem az az osztársadalmi agymosás, amely megpróbálta – s némileg el is érte –, hogy a magyar identitásnak ne legyen többé része

[116]

HITEL

a történelembe való beágyazottság. Az irodalomban jóval inkább a posztmodern megjelenése volt az, amely a hiteles, autentikus történelmi elbeszéléseket kiiktatta. Hiszen a játék révén a történelmet is megfosztotta minden objektivitásától, gyakorlatilag fikcióvá fokozta le. Különösen izgalmas hát egy olyan prózai vállalkozás, amely igyekszik újra hitelesen szólni a történelemről, fittyet hányva trendekre, mégpedig úgy, hogy elsősorban nem a történelmet formáló alakokat, hanem ellenkezőleg, elszenvetőit mutatja be.

Huszonöt történet. 1514-től kezdődően egy-egy nagy, nemzetformáló esemény margóján születnek azok a novellák, amelyek sajátos látószögéből közelítik meg az adott kort. Bent vagyunk az eseményekben, de éppen azokon a helyeken, ahonnan irányítani őket lehetetlen, csupán megélni, elszenvetői lehetünk. Dózsa követői visszaemlékeznek vezetőjük szegényteljes meggyilkolására, a Fekete Sereg maradéka koldusnál nyomorultabbul indul Mohács felé, Nyáry Lőrinc, Szolnok védője harcol, de önmagával meghasonulva, hit és bizakodás nélkül. Az erdélyi 1658-as tatárdúlásról balladai hangú felnőttmese szól. A kötet első novellái közös jegyeket hordoznak magukon. A naturalisztikus képek apokaliptikus látomásokat idéznek fel. Itt nincsenek hétköznapiok, a pusztulás vég nélkül való. Különös történetek ezek, bizonyos sematizmus jellemzi őket, amely még a több év eseményeit magában foglaló *Krónikás éneket* is állóképpé merevíti. Hogy mi hiányzik ezekből a régmúltat megidéző elbeszélésekből? A megéltetés, s ez éppen akkor válik nyilvánvalóvá, amikor *A merénylő* című darab a személyesség és átéltség révén emelkedik meg. Jóllehet nyilván paradoxonról van szó, a novella ugyanis a török kor végén, Szeged felszabadulásakor játszódik, hogyan is lehetne itt megéltetésről beszélni? Főhőse egy török–szerb szegedi kisfiú. A felszabadító, katartikus novella legfőbb hatása abban rejlik, hogy szereplőit hús-vér embereknek érezzük, Bene Zoltán többé nem él a krónikások elidegenítő eszközeivel. A végkifejletben a magyar kisfiú megszólítja, nevéen szólítja Kászimot, mintegy azt sugallva: háború, elnyomatás, hatalmi pozícióváltás, sőt egy merénylet sem feledtetheti,

hogy mindkettő szegediek. Honfiak, ha úgy tetszik.

Izgalmas szellemi kalandra hív *A kimondhatatlan nyomorúság* című novella, amelyet Mikes Kelemen levelei ihlettek. A Rákóczi kíséretének tagjaként megjelölt Benedek Pál voltaképpen Mikes-alteregő, az ő történeteit és szavait olvassuk vissza. Míg azonban Mikes könnyedséggel, humorral igyekszik elútni az emigránsok nyomorú sorsát, addig Benedek Pál borús, deprimált lélek. Mikes látszólag hamar túlteszi magát Kőszeghy Zsuzsi házasságán, Benedek erre képtelen. A bujdosásban derül ki, milyen képtelen dolog a hűség, a lojalitás, hiszen a legfontosabb emberi kötődéseket is lábbal tiporja. Benedek Pál nagy nyomorúsága mindezen túl az, hogy ő nem tud felemelkedni a szenvedéseken a verbalizálás segítségével, mint ahogy azt Mikes teszi. Számára „kimondhatatlan” marad az élet, a sorscsapások éppúgy, mint a szerelem.

A Hadik útja szintén komoly kutatómunkát feltételez. Hadik András életútja mellett feleleveníti a székelyek történetének megrázó pillanatait, a madéfalvi veszedelemtől a Bánátba telepített bukovinai székelyek tragédiájáig. Az utolsó filmkocka már nekik állít emléket. A mítoszteremtő elbeszélés minden erénye mellett is statikus képekbe merevedik, az igazi drámaiságot Bene szabadságharcos novellái hordozzák. Illetve pontatlan a „szabadságharcos” megjelölés, hiszen az író éppen az érdeklő, mi megy végbe a résztvevőkben a vereség, a kudarc után. Ez az a kor, ahol érezhetően elemében van, humor és szellemes fordulatok éppúgy jellemzik ezeket a történeteket, mint a feszült, izgalmas párbeszéd és a korunkat is érintő erkölcsi dilemmák. A *Szeptember* nagyszerű atmoszférájú, finom humorú elbeszélés, ahol – Világos után vagyunk már – a történelem óhatatlanul tragédiába fordulnak át. Ám amíg a kötet első novellái a történelmi kataklizmákban elsősorban a pokoli pusztulás képeit adják, addig 1849 van már olyan közel, hogy megmutatkozzon az élet, amely a harcok után is „élni akar”. A *Töredék jegyzemények* szellemes, intellektuális csemege arról, hogy vannak idők, amikor még az írásművek is a mocskos – vagy modern kifejezés-

[Szemle]

sel „lélektani” – háború szolgálatában állnak. A *Nincs kegyelem* szintén különleges poént ígér, mondhatnánk, a szerencse forgandóságáról, jöllehet ennél többről van szó. Bene szembeállítja a hazaszeretettől égő Szentkálnay századosot elfogatójával, az orosz Csilingarovval. Ez utóbbi a győztesek cinizmusával nézi le a magyar katonát.

„Minket nem az ölés vezetett – suttogeta a százados. – Hanem a hazaszeretet.

Az orosz élesen, erőltetetten fölnevetett.

– Szibéria tele van a hazájukért küzdő bolondokkal! Ezek csak szavak...”

Csakhogy a történelem tartogat különös fordulatokat, és Csilingarov szembesül azzal, mennyire viszonylagos a győztes-vesztes igazsága, vannak viszont alapigazságok, alapértékek, amelyek messze túlmutatnak a háborús szerencsén.

A kötet következő darabjai továbbhaladnak az időben, 1915, majd a trianoni békekötés, a második világháború ismét egy-egy novellában fűzi tovább a magyar történelmet, míg Bene elérkezik 1956-hoz, s ismét olyan témakörre lel, ahol van mit mesélnie. És mesél olyan történeteket, amelyekben nem híres hősök, de hétköznapi emberek élnek meg a forradalmat, főként pedig az ártatlan véráldozat égbekiáltó igazságtalanságát.

Az egyik legsikerültebb novellában, a *Búza tér*, 1956-ban a banálisan hétköznapi találkozás a történelem egy sorsfordító momentumával. A beteggel kórházba igyekvő mentőautó kénytelen megállni a téren. Egyszerre a tüntetők közé dördül a sortűz, és mindenütt sebesültek, holtak hevernek. A mentőbe haldokló kerül be, s az addig a mindennapiságban élő emberek részesevé lesznek az eseménynek. Amellett, hogy az elbeszélés katartikus befejezést tartogat, amelyben az emberiség mozzanata mintegy átsüt, átragyog a tragédián, elbeszélésmódja keresetlen egyszerűségével megadja a tartalom és forma egységét.

A *Leszáll a Nap* egy bányatelep ismerős ötvénhatos pillanatait idézi fel. A félelem mindenkit hasonlóná tesz. „Az éjszaka vaksötét, nyúlós, ragacsos teste megfégezhetetlenül kúszott le a hegyen, magába nyelte a házakat, az utcákat, az erdőket, a tisztásokat, vizek mélyén

heverő pisztolyokat, padlásokon, szalmában lapuló egyenruhákat, alvó, virrasztó, rettegő, lövöldöző, haldokló és menekülő embereket egyaránt, válogatás nélkül. Más nem is történt. Ennyi történt csupán.”

Ennyi történt csupán? Az elbeszélő megpróbálja felfejteni családja múltjának szövedékét, szálanként ízlelgeti nagyapja történetét. Az *Ellenforradalom*, a *Továbbmondott történet*, a *Legendák helyett* mind kísérletet tesz arra, hogy megértse és megfogalmazhatóvá tegye a személyes emlékeket. Így az *Ellenforradalom* távolságtartással, a harmadik személy nézőpontjából mesél arról, hogy a tiszta gyermeki gondolkodás pontosan megérti az elnyomó rendszer logikájának igazságtalanságát. A gyermek számára az a bűnös, aki bűnt követett el. A gyermek azonban nem érti, nem értheti, hogy egy elnyomó hatalom nem az általánosan emberi morális törvények alapján értelmezi a bűnt, hanem a saját szájíze szerint.

A *Továbbmondott történet* és a *Legendák helyett* az egyéni emlékek felidézésén túl többre törekszik. Írói, irodalmi alapdilemmákat fogalmaz meg. Mennyiben lehet sajátunk a régmúlt története? Bele tudunk-e kapcsolódni őseink történeteibe? Egyáltalán, verbalizálható-e teljes hitelességgel a megélten túli emlék? A motóul idézett Ottlik-gondolat inkább tovább ködösít, mint megoldaná a kérdéseket: „Vége nincs, majd benned folytatódik, és te tovább mondhatod. Ha tudod.” Igen ám, de a továbbmondás már nem ugyanaz az érzés, nem ugyanaz a megéltség. Bene – Ottlik ellenében – tisztességgel megküzd a hitelességért. Ahogy ezt ki is mondja: „...a hitelesség jegyében nem elképzelnem kell érzéseket, hanem megélnem őket”.

A *Továbbmondott történetek* nem ér véget, hiszen úgy igaz, ha tovább folyhat az időben, egészen a közelmúltig, sőt a jelenbe. Bene Zoltán nem aprózza el sem a kádárizmus kicsinyes világával, sem a rendszerváltás csalfa élményeivel. Őt azok az embert, sorsot, nemzetet megforgató események érdeklik, amikor próbára állítatik emberség és hűség. Különös és ijesztő, hogy utolsó történeteinek szereplői ezeken a próbákon szinte kivétel nélkül megbuknak. A volt Ju-

goszláv tagállamokban dúló háború ihlette novellái azt a kérdést tematizálják, ember maradhat-e egy embertelen háború résztvevője. A novellák hősei elvesztenek mindenfajta morális kapaszkodót, az ölés, a gyilkolás nem okoz többé gondot a számukra. Bene Zoltán történetei azonban egy nagyon fontos igazságra mutatnak rá. A bűn, az embertelenség nem feltétlenül oka, viszont egyenes következménye a háborús traumának, ezt a két legutolsó, immár korban és földrajzilag nehezen elhelyezhető történet példázza. A *Perditio* egy apokaliptikus helyzetet mutat be. Az már a pokol – utal rá a cím is: elkárhozás –, ahol a gyermeket elvetemültté teszi a háború. *A kijárat*, a kötet utolsó darabja már szinte csak adalék mindehhez. Egy elképzelt szürreális világban játszódik, ahol az éhségben a kannibalizmus mint valamiféle luxus jelenik meg.

Bene Zoltán vérbeli elbeszélő, jó atmoszférateremtő, prózáját élmény olvasni. Noha gondban lennék, ha meg kellene határozni a „benezoltános” hangvételt. Stílusát inkább

a sokszínűség, itt-ott a kísérletezgetés jellemzi, a túlírt naturalizmus, a balladisztikus hangvétel, a népmesék mesélőinek hangját idéző dikció éppúgy jellemző rá, mint a minden manírt nélkülöző, látszólag egyszerű elbeszélések. Mindez nem válik zavaróvá a *Továbbmondott történetekben*. Annál is inkább, mivel nagyon komoly témákat vet fel, amelyeket újra és újra át kell gondolni, tovább kell mondani. 1956 kapcsán a gonosz hatalom és a morális diadal kapcsolatáról mesél. Van itt még szó a háborús traumáról, amely mint a bűn melegágya jelenik meg. Végezetül pedig személyes tépelődéseit is elénk tárja a történelmi hitelesség lehetetlenségéről, illetve ehhez kapcsolódóan a megfogalmazás lehetetlenségéről. Mindezt együtt találjuk egy könyvben, amely izgalmas, elmés illusztrációkat rejt. S amely minden ízében alázattal készült. Alázattal az ősök iránt, akikről beszél, alázattal a téma iránt, amelyet a lehető legjobban meg akar ismerni, és végül alázattal az olvasó iránt, akit tisztel.

JAKAB-KÖVES GYOPÁRKA

JAKAB-KÖVES GYOPÁRKA (1971) Szombathelyen élő író. Kötete: *Morfondár* (tárcák, 2009).